

DR. LAZĂR GHERMAN

Problema Țistorică

A

Bisericei din Bucovina

BUCUREŞTI
TIPOGRAFIA PROFESIONALĂ, DIMITRIE C. IONESCU
9. — Strada Câmpineanu. — 9
1914

PREFATĂ

Cu prilejul inaugurării cursurilor mele de istorie bisericească dela Facultatea de teologie din Cernăuți, în 15 Oct. 1912, aveam intenția să tratez subiectul de față din Istoria Bisericei române. Așă credeam că se cuvine să se facă la o facultate de teologie a unei Biserici românești. Cercurile conducătoare din Cernăuți însă au dorit ca, mai bine, să tratez un subiect din Istoria Bisericei universale. În consecință discursul de față n'a fost finit ca discurs de inaugurare. Crezând că va avea interes pentru cei ce se ocupă cu mersul lucrurilor bisericești, il public chiar în forma în care avea să fie tînuit la inaugurare, înzestrându-l numai cu notele cele mai de trebuință.

Autorul.

*Inalt Prea sfîntite,
Prea stimați Domni Profesori,
Iubiți studenți,*

Este obiceiu străvechiu și bun la Universități ca noul depozitar al unei catedre, la începutul activităței sale, să dea, în fața profesorilor și a studenților, mărturie despre cercurile de gândire ale disciplinei sale.

În momentele acestea solemne, când am fericitul prilej să dau această mărturie, cutesz să aleg un subiect, din domeniul istoriei bisericei bucovinene, biserică în al cărei centru există Facultatea noastră teologică cu menirea și telurile ei.

Istoria bisericească universală, adică istoria vieței unitare a întregii Biserici, în tot cuprinsul ei teritorial și cronologic, au prelucrat-o, în mod destul de strălucit, bărbați de ai bisericii întregi, eroi ruși, greci și români și între ei și învățătorul meu Eusebie Popovici. Acest patriarh al Facultății noastre, căruia îi urmez la catedra de istoria bisericească universală și istoria bisericii române ce a avut, a contribuit, prin prelegerile sale de istoria bisericească universală¹⁾), alcătuite cu multă sudioare și cu mare grija, la clădirea acelei puternice cetăți, ce este pentru teologii ortodocși știința istoriei bisericești universale din punct de vedere al Bisericii ortodoxe.

De sigur, cercetările istorice bisericești progresează puternic și neîncetat; ele pot pretinde deci continui schimbări chiar

1) Traduse — cu oarecare scăderi — din limba germană în cea română de episcopii Athanasie și Gherasim sub titlul: „*Istoria bisericească de Eusevie Popovici*”, 2 volume, în anul 1901, și de atunci încoace complete de însuș autorul în mod simțitor.

și la opera Părintelui Popovici, predecesorul meu; însă temelia unei expuneri unitare, serios științifică, cu adevărat ortodoxă, liniștită și obiectivă, a istoriei bisericei universale, în mare parte este pusă. Deși modificări și îmbunătățiri, ale clădirii făcută pe această temelie, vor fi trebuințioase spre a contribui ca tot mai multă lumină să se facă în împărăția lui Dumnezeu pe pământ, totuș acest lucru va fi de acum înainte o sarcină ușurată.

Cu totul altfel stă înăsă lucrul cu *istoria bisericească specială a țărei noastre*. Drept este că bărbați de seamă, cu osteneli și nevoi, cu multe și minuțioase cercetări, și câteodată trecând prin grele ceasuri de negăbare în seamă din partea altora, au alcătuit lucrări pregătitoare, descrieri, monografii și schițe privitoare la istoria bisericei bucovinene.

Însă istoria bisericei țărei noastre apelează la interesul nostru într'un mod cu totul deosebit. Pe noi nu ne mai poate satisface numai desfătătoarea istorisire a evenimentelor interesante bisericești dintre hotarele țărei noastre și nici numai expunerea acelor întâmplări bisericești ale Bucovinei din cari putem trage învățături morale și înălțare sufletească pentru fețurile necazuri și nevoi ale prezentului. Noi simțim nevoia ca, prin cunoașterea deplină a evoluției bisericești a țării noastre, să ne cunoaștem pre noi însine și împrejurările bisericești în care trăim astăzi; ba, ceva mai mult, noi avem dorința ca, prin pricoperea stărilor bisericești din vremurile trecute și prezente, și a relațiilor lor reciproce, să câștigăm chiar înțelegerea a ceea ce, în viitor, se poate desvoltă din stările și împrejurările de astăzi ale întregei biserici românești. Pentru realizarea acestui ideal nu ajunge numai alcătuirea oricât de bogată a datelor exterioare, lipsite adesea de ori și ce caracterizare; nouă ne trebuie, cu deosebire cunoștința mersului evoluției interne, a duhului ce s'a manifestat și se manifestă încă în evenimentele istoriei bisericei noastre.

Prelucrarea adâncă a întregului domeniu al istoriei bisericei bucovinene, într'o icoană complectă și corespunzătoare cerințelor științifice imperioase ale prezentului, și fără a pierde din vedere istoria bisericei române generale și a celei universale: iată care este *datoria de onoare*, datoria grea, marea datorie deosebită a catedrei de istoria bisericească la Facultatea noastră, în prezent și în viitorul apropiat. Deplina desvoltare a istoriei bisericei române în genere și a celei din Bucovina în special, în

lumina întregei vieți a Bisericei lui Hristos din largul orient ortodox, iată care va fi — aceasta e nădejdea și bucuria mea — *darul de aur* pe care munca profesorilor de istorie bisericească îl va prezenta bisericei orientale în secolul acesta, precum profesorii din secolul trecut i-au prezentat darul de aur al istoriei bisericei universale.

De oarece fiecare cercetare științifică mai generală are neapărat drept temelie cercetări monografice speciale, desigur că, și studiului pătrunzător al istoriei bisericei bucovinene, în scopul îndeplinirei speranțelor noastre de mai sus, trebuie să-i premeargă cercetări monografice de detaliu. Acestea de o cam dată sunt sărăcăcioase ca număr și cuprins. Ele trebuie să intreprinse în număr cu mult mai mare și având neîncetat în vedere întreaga evoluție a vieței bisericești. Ele, mai ales, trebuie să se raporteze, înainte de toate, la acele părți ale istoriei bisericii țărei noastre care până acum au fost cel mai puțin cercetate. Pe lângă aceasta însă este necesar, pentru scopul urmărit, ca și părțile cercetate deja, să fie, cât se poate de adânc, din nou, studiate, căci prin o nouă concepție se poate ajunge la rezultate mănoase chiar în chestiuni deja cercetate.

Având în vedere scurtinea timpului ce-mi stă la dispoziție, am ales, pentru discursul de astăzi, chestiuni cari au mai fost tratate, fiind convins că, sprijinit pe activitatea mai multor cercetători, voi fi în stare să aprofundez istoria bisericei țărei noastre.

Din sfera trecutului nostru bisericesc, *reforma bisericească datorită Impăratului Iosif II* a fost studiată și prelucrată cel mai intensiv¹⁾.

Predilecția deosebită pentru studiul acestei reforme se explică ușor. Reforma iosefină constituie doară punctul hotărîtor de schimbare în evoluția vieței bisericești a Bucovinei, punctul în care biserică Bucovinei s'a incorporat nu numai în Monarhia Austriacă eterodoxă, dar și în lumea culturii occidentale și a început o nouă viață.

Spre a se putea află rostul radicalei reforme iosefîne, s'au

1) În privința ei avem mai ales din partea răposatului profesor Ziegler, în „Geschichtliche Bilder aus der Bukowina etc.”, 11 volume, 1893 sq., nu numai o alcătuire aproape îndestulătoare a datelor exterioare, ci și o expunere a mersului evoluției interne.

studiat cu zel și acele *stări de lucruri bisericești pe care Guvernul austriac le-a aflat în Bucovina* pe vremea ocupării ei; iar spre a se putea stabili valoarea reformei au fost tratate și *elementele vieții desfășurate sub deciziva înriurire a reformei*, a cărei lungă umbră se întinde până azi asupra Bisericii noastre.

Deci, istoricii de până acum au pătruns legătura organică dintre aceste chestiuni capitale ale istoriei noastre bisericești și le-au tratat pe toate cu o deosebită sărguință.

În discursul nostru revenim asupra acestor lucruri, pentru a vedea cum au răspuns istoricii la îndrăznețele întrebări:

Fost-a starea Bisericei bucovinene pe vremea ocupațiunii austriace deplorabilă, sau fost-a ea strălucită?

Fost-a reforma Împăratului Iosif II bună, sau fost-a ea cumva poate rea?

Făcut-a Biserica Bucovinei în vremurile austriace progrese mari, sau, poate cumva, s'a întâmplat contrariul?

Urmărind și discutând rând pe rând aceste chestiuni, se va desfășură în fața noastră, în toată largimea ei, *întreaga problemă istorică a Bisericii din Bucovina*.

* * *

Relativ la *chestiunea stării bisericii noastre pe timpul ocupațiunii austriace* istoricii de până acum sunt de *opiniuni cu totul contrarii*.

Wickenhauser, Polek, Zieglauer și Kaindl, cercetători de naționalitate germană, și *Isidor Onciu* din neamul nostru, bărbăți erudiți, în cea mai mare parte profesori universitari și dintre cari unii au meritul de a se fi ocupat cei dintâi serios de scrutarea istoriei bisericii bucovinene, apărători entuziaști ai reformei iosefinie, zugrăvesc starea bisericească de pe timpul ocupațiunii austriace, și înainte de reforma iosefină, în culori nesfârșit de negre și de triste.

Precum în trecut, în vremile moldovenești, Episcopii de Rădăuți nu aveau nici o influență la divanul domnesc și se ocupa numai cu «*sfințiri, botezuri, cununii și alte trebi de acestea bisericești*»¹⁾, astfel acuma, pe vremea ocupării, și mitropolitul Moldovei, sub jurisdicția căruia erau supuse cele mai multe mă-

1) *Wickenhauser, „Geschichte der Bistums Radautz”, 1890, pag. 26.*

năstiri și cea mai mare parte a teritoriului nou ocupat, nu purtă în general decât puțină grija de dieceza sa și nu o vizită nici odată. Egumenii mănăstirilor în parte foarte bogat înzestrate «risipiau averile»; ceilalți călugări își storceau milă cu felul lor de vieată, de îmbrăcăminte și de întreținere: «ei trăiau în parte afară de mănăstiri din speculațiuni». Clerul mirean, peste măsură de numeros, trăia cum putea — «prost și dezordonat», neavând nimic sigur pentru existența sa; «slujbele bisericești se vindeau la mezat și se întrebuițau numai pentru a recâștigă banii; la potrivirea persoanei nu se căută; cititul și scrisul în limba țării sau și numai cititul în ea era cea mai înaltă măsură a cunoștințelor clerului; vicarul Mitropolitului, cu numele Macarie, nu putea nici citi, nici scrie»; la școalele publice, înființate din inițiativa Guvernului austriac «nici un călugăr nu era bun de învățător, ba școalele duceau lipsă de cateheti». Și cum acest cler secular și regular era el însuș lipsit de cultură și creștere și nu putea deci, avea nici o influență folositoare asupra credincioșilor, astfel și cultura religioasă a poporului era zero: «prin satele Bucovinei, erau puțini oameni cari să știe spune Tatăl Nostru». Deasupra nivelului acestuia ciudat se ridică numai episcopul de Rădăuți Dosofteiu Herăscu, între toți clericii din Bucovina, «singurul bărbat impunător, care se și străduia, să-și țină clerul mai sever și în ordine» decât mitropolitul¹⁾.

Astfel să fi fost după opinia acestui grup de cercetători, starea lucrurilor în biserică Bucovinei la începutul ocupației austriace. Într'adevăr, un *înspăimântător tablou!* o stare de disperare, în oglinda căreia însă cele ce au urmat după ocupația austriacă, — reforma iosefină cu urmările ei, — firește se prezintă în proporționi de uriaș progres.

In al doilea rând, *Constantin Morariu, Iorga, Dan și Dobrescu*, cu toții Români erudiți, bărbați cu desăvârșire însuflețiți de ideia națională și de dragoste pentru Biserica românească, explorând istoria bisericii Bucovinei în legătură cu cea din Mol-

1) Kaindl, „Kaiser Josef II, in seinem Verhältnis zur Bukowina” în „Jahrbücher des Bukowinaer Landes-Museums”, 1896, pag. 11 sq.; cf. și Ziegler, Geschichtliche Bilder I, pag. 49 sq. și 145 sq.; II, pag. 111 sq.

dova întreagă, înfățișeză cu totul alt tablou despre cele bisericești dela începutul domniei austriace.

În jumătatea II-a a sec. XVIII începù în viața bisericească a Moldovei o nouă eră de propăsire. Inauguratorii și purtătorii ei sunt călugării de prin cele mânăstiri multe și bogate.

Se împuternicește vechea mișcare de traducere de cărți bisericești din limba slavonă în cea românească și de tipărire a acestor traduceri prin o foarte bogată activitate de traduceri și tipăririi; se restaurează și se împodobesc clădirile mănăstirești; se cultivă, sub influența unui nou duh călugăresc, venit din Rusia, viața pustnicească. «Pe atunci mânăstirile din Bucovina se trezeau toate la o nouă viață»¹⁾). Focarul acestei vieți e Putna Mareului Ștefan, unde petrece bunul ex Mitropolit Iacov, capul întregei mișcări de îndreptare, în neobosită înfrâñare și activitate²⁾).

Aici își are sediul un seminar de preoți, la care, sub conducerea Arhimandritului Vartolomeiu Măzăreanu, reformatorul școalelor domnești, vladicești și mănăstirești, traducător de fel de fel de cărți bisericești, un excelent predicator, alcătuitor de codice mănăstirești într-o formă literară nouă, mai bogată, copiator de cronică moldovenești, un destoinic gospodar și îndrăzenet mijlocitor politic între Moldova și Rusia³⁾), învățăcelul lui Iacov și «care a ridicat prestigiul mânăstirii Putna la nivelul ce-l atinse ea îndată după zidirea ei»⁴⁾ — se învață Orologiul, Psaltirea, Octoihul, Catehismul în limba română și slavonă, Stilul curial românesc, Psaltihia după melodia grecească, Gramatica, Geografia, Rétorica, Istoria schismei, Istoria bisericii după Eusevie și după alții până la soborul dela Florența și Teologia platonicească pe scurt⁵⁾). Pe lângă Putna se distinge mai ales Dragomirna care adăpostește «din Septembrie 1763, în locul celor doi-trei călugări de țară ai egumenului Teofan, pe cei șaizeci și patru de frați hotărîți la «vieată obștească», la rugăciunea, la gospodăria, dar mai ales la lucrul împreună pentru cultură, sub călăuzirea unui nou oaspete de peste Nistru, Paisie Veliciov-

1) Iorga, „Istoria bisericii românești”, II (1909), pag. 164, nota 2.

2) Dan, „Mânăstirea și comuna Putna”, 1905, pag. 159.

3) Iorga, pag. 163 sq.

4) Dan, pag. 160.

5) Ibidem, pag. 157

schi»¹⁾, dela care pornește, cu trecerea lui în Moldova, «păsianismul», ultima mișcare mare în Biserica acestei țări.

Și cu mănăstirile rivalizează episcopii. Cea de Rădăuți, deși cea mai săracă Episcopie din Moldova, desvoltă pe terenul literar și cultural «o activitate nu mai puțin mănoasă decât celelalte episcopii din țară». În ea se află «o școală mai înaltă pentru fișii de boieri și pentru clerici» și timp de doi ani (1744—1745) o tipografie înființată de episcopul Varlaam, care, ca și înaintașii săi, era «un bărbat pătruns de iubire de cultură, pe care fierbinte doriă s'o răspândească în întreaga sa eparhie între cler și poporul de rând»²⁾. Și ceilalți episcopi de Rădăuți «au jucat un rol foarte însemnat... răspândind prin sprijinirea literaturii, a artelor și industriilor, luminătoarea cultură și sporind prin judecăți drepte și nepărtinitoare adevărul, moralitatea și bunăstarea materială în mijlocul poporului românesc din partea nordică a Moldovei»³⁾. Excepție făceă doară «episcopul Dosofteiu Herăscu, fiu de boierină, deprins a lăsă viața să curgă lin și dela care n'a rămas nimic decât un turn de clopote, fără proporții și fără valoare arhitectonică, la reședința lui rădăuțeană»⁴⁾, dar pe care am văzut cum îl laudă istoricii germani.

Așa ne descriu istoricii români istoria bisericească a Bucovinei înainte de ocupațiunea austriacă. Cine s-ar putea să nu fie pătruns de admirătie pentru forța morală mare a Bisericii bucovinene, forță, care se infățișează prin acest *strălucit tablou*, în oglinda căruia însă cele ce au urmat după ocupațiunea austriacă, firește, se prezintă în proporții chiar de decadență.

Dar oare corespunde acest tablou, al istoricilor români, realităței? Și cum se potrivește el cu zugrăvirea posomorită a istoricilor germani? *Care din aceste două grupe de invatați scriitori are dreptate?* Sau încap două dreptăți în chestiuni de istorie și viața bisericească bucovineană?

Unii dintre noi ar putea să se lase dela început, prinși de gândul că istoricii de naționalitate germană, ca reprezentanți ai

1) Iorga, pag. 166.

2) Dan, Cronica episcopiei de Rădăuți, 1912, pag. 131.

3) Ibidem, pag. 138 sq.

4) Iorga, pag. 166.

culturei universale germane, ar fi descris starea bisericească a Bucovinei la începutul epocii austriace intenționat în culori nesfârșit de triste, pentru a dovedi lumei din ce barbarie cumplită a fost scoasă vieața bisericească de odinioară a Bucovinei¹). Și iarăș alții ar putea, dela început, crede că istoricul de naționalitate română, ca cercetători cu desăvârșire pătrunși și conduși de ideea națională, au scris despre cauza lor bisericească glorificând-o în interes apologetic, spre a dovedi că și fără influența culturei streine, fără reforma iosefină, vieața bisericei române din Bucovina ar fi putut ajunge la înflorire.

Însă în ambele aceste partide contrarii se află nume de scriitori, a căror reputație răsună în toată lumea, și deci nepurtând judecă cu ușurință asupra operei lor, trebuie întreprinsă o cercetare metodică a descrierilor fiecăruia din aceste două partide.

Pe ce se intemeează umbrele întunecoase ale scriitorilor germani, și pe ce oare strălucitoarele lumini de aur ale istoricilor români?

Cele dintâi porneșc dela *marile memorii ale generalilor austriaci Spleny²) și Enzenberg³)* asupra noului teritoriu moldovenesc ocupat. Cu deosebire membrul lui Enzenberg are într'adevăr ca scop să dee o descriere cât mai complectă a factelor stări religioase și bisericești ale Bucovinei de pe atunci, în toată întinderea și varietatea lor. Fericitii descoperitori ai acestor memorii credeau că trebuie cu atât mai mult să se încredă în ele cu cât ele consumă nu numai între ele, ci și cu *memoriul boierului autohton Balș⁴)*. La acestea se mai adaogă că

1) Astfel judecă C. Morariu în „Kulturhistorische und ethnographische Skizzen”, I, 1888, sq., pag. 132 sq.

2) Publicat de Polek sub titlul: „General Spleny's Beschreibung der Bukowina”, 1893.

3) Excerptat în măsură întinsă de Zieglauer în „Geschichtliche Bilder”, I, dar nepublicat încă întru întregimea sa.

4) Publicat de Polek în „Jahrbuch des Bukowinaer Landesmuseums”, 1895, în anexele bogate ale scrierii „Joseph's II. Reisen nach Galizien und der Bukowina”. După raportul lui Enzenberg, extras de Polek în „Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina”, 1891, pag. 6 sq. și nota 6. Balș era din starea preotească și mirenească a Bucovinei, singurul bărbat care învățase și alte limbi decât cea „valahă” și se ocupă intensiv cu drepturile și științele.

toate memoriile în cestiune sunt scrise din cea mai vie intuiție a împrejurărilor concrete, și de bărbați dintre cei mai nobili, cari arată pentru religie și biserică cel mai mare respect, cari ar dori să vadă biserică ţărei la înălțimea chemărei ei, și cari regretă din suflet, și cu mult efect asupra cetitorului, că trebuie să prezinte descrieri aşă de măhnitoare¹⁾). Contra memorijilor generalilor austriaci ca isvoare istorice în adevăr nu se pot ridică ușor obiecțuni și, deci, istoricii germani, deocamdată, se pare că au dreptate cu tabloul lor posomorit.

În al doilea rând, istoricii români se sprijinesc pe *resturile faptelor istorice înseși*. Legi și orânduirii de ale domnilor și episcopilor moldoveni, produse literare ale vremei de pe atunci, resturi de arhitectură, inscripții, etc., le servesc ca izvoare prin cari își procură judecata lor asupra împrejurărilor bisericesti bucovinene.

Rămășițele, documentele, ca urme palpabile ale evenimentelor istorice înseși, mărturisesc nemijlocit, prin chiar existența lor, realitatea întâmplărilor al căror rezultat sunt, și ele nu pot fi ușor falsificate. Astfel istoricii români aveau dreptul să considere mărturiile rămășițelor, fără vorbă multă, drept dovezi ale realităței din trecut. Drept este că, fiind vorba de motivele mai adânci ale resturilor, de partea cea mai aleasă a informațiilor ce le datorim rămășițelor, judecarea lor pretinde adesea foarte complicate, întregi sisteme de cunoștințe metodice, iar nedispu-nând de acestea se poate deschide o largă poartă pentru vederi subiective. Dar istoricii români, mai ales *Iorga* și *Dan*, stăpânesc în aşă măsură disciplinele auxiliare trebuitoare la judecarea și interpretarea documentelor și monumentelor vechi, ei cunosc în aşă măsură întreaga evoluție a bisericiei moldovenești, în special stadiile de evoluție ale literaturii și artei bisericesti, încât ar fi de mirare să cadă în concluzii eronate și arbitrale. Astfel deci și acest din urmă grup, deocamdată, se pare că are dreptate și el cu tabloul lui plin de lumină.

Dar oare pot cumva avea ambele grupuri dreptate? Si, în toiul luptei de susțineri științifice contradictorii, se va putea oare

1) Despre vrednicia de credință a marelui memoriu al lui Enzenberg vezi Ziegler, *Geschichtliche Bilder*, I, pag. 49 sq.

înăltă semnul de pace al unei înțelegeri obiective, sau să zdrobim vrednicia de credință a unei convingeri prin cealaltă și să sfârșim printr'un deplin scepticism istoric?

* * *

Să revenim asupra *felului izvoarelor* întrebuițate de cele două grupe de învătați, înzistând de astădată și asupra *individualităței scriitorilor* germani și români.

Raportul lui Enzenberg se referă la o complexă stare de lucruri și, ca atare, cuprinde nu numai o reunire, o concentrare de fel de fel de idei, dar încă și o distincțune, o alegere, făcută între ele, determinată de intențiile urmărite de raportor, care, în cazul de față, voește să raporteze consiliului aulic (împăratesc) de război, din Viena, despre ceeace are nevoie de reformă, în Biserică, adică despre ceeace socotește că e rău. Memoriul lui Enzenberg nu e istorie, ci, în formă expresă, un *proiect de reformă*¹⁾, și ca atare face o alegere de materii în mod cu totul deosebit de cum ar face-o o cronică.

Interesul Generalului raportor pentru reforma bisericei bucovinene l-a determinat desigur să treacă sub tacere cele bune, să scoată însă unilateral în relief toate cele rele, să exagereze chiar, poate, într'o direcție, și prin aceasta să micșoreze și să reducă în cealaltă. Când generalul nu suflă nimic despre școala preoțească din Putna, despre minunata vieată a lui Paisie și a fraților lui din Dragomirna, apoi aceasta arată că la el precum-pănește cu desăvârșire punctul de vedere în interesul reformei. Caracterul oficial și public al raportului lui, fintind la un anumit scop, nu ne poate obliga numai decât să-l socotim fără colorit unilateral și părtinator. E drept, n'avem nici un motiv să tragem la îndoială sinceritatea generalilor austriaci și o boerului Balș, însă trebuie să avem pururi înaintea ochilor că ei cu toții pledează pentru reformă radicală și cultura occidentală. Pe lângă aceasta, trebuie ținut în seamă că ei raportează despre niște oameni cari arată aşă de puțină complezență față de planurile lor de re-

1) Istoricii germani spun ei însiși aceasta: *Zieglauer, Geschichtliche Bilder*, I, pag. 6 numește doară expres memoriile lui Spleny și Enzenberg „umfassende Reformprogramme” și „Reformpläne”.

formă¹). Când oare, în lume, reformatori zeloși n'au ținut de rele până și unele lucruri bune? Când purtătorii unei culturi superioare n'au privit cu dispreț la «barbaria» celor necivilizați, când nu li s'au atribuit adversarilor intenții neoneste?!

Scurtimea timpului ce ne stă la dispoziție ne silește să nu luăm de astădată în cercetare și motivele, tendințele și interesele mai mici ale acestor raportori, precum bunioară aceasta că Enzenberg și Spleny erau catolici și că Enzenberg aderă la vechea tendință austriacă de catolicizare²). Însă legăturile lor cu iosefinismul³) trebuie chiar astăzi cel puțin atinse.

Numiți autori ai memorialor condamnă călugării de pe atunci ai Bucovinei: aceasta se poate pe deplin aprecia numai dacă știm că iosefinismul judecă valoarea mănăstirilor nu după viața contemplativă și de rugăciune ce se duceă, ci după folosul evident, cu care contribuiau la binele aproapelui și al societății civile. Dacă autorii aceștia trec fără interes pe lângă frumusețea și înălțimea cultului de atunci din Biserica Bucovinei, apoi trebuie să ținem seamă că ordinea de cult dictată de poliția de Stat iosefină poruncează simplitate și economie, în ale cultului, reducând la un minim până și numărul lumânărilor ce se puteau aprinde în biserică. Raportorii aceștia trec cu vederea tendințele relative la creșterea și cultivarea clerului în Bucovina, și nici faptul acesta nu s'ar putea pricepe, dacă n'am ști că iosefinismului, chiar și în biserică romano-catolică, nu-i eră simpatică predarea disciplinelor teologice în spirit bisericesc, că, pe timpul înflorirei acestui sistem, în institutele catolice de creștere clericală, dogmatică și exegезă erau predate în duh rationalist, istoria bisericească după protestantul Schröck, dreptul canonic în sensul lui Fevroniu. Cât de săracăcioasă trebuie să fi apărut pe lângă acest înalt și pretențios sistem de creștere clericală modestă școală mănăstirească din Putna, cu Orologiul, Octoihul, Psaliticia și Cateschismul ei! Cum să nu fi trecut Generalul Enzenberg la ordinea zilei peste ea?

1) Enzenberg în multe rânduri se tânguește de îndărătnicia până și a lui Dositeiu Herăscu, pentru care de altfel are cea mai mare stima.

2) Vezi mai ales „Protocollum comissionis sub 4-^{ta} Aprilis 1780 Vienae habitae”, publicat de Polek în „Jahrbuch des Bukowinaer Landesmuseums, 1895, pag. 85.

3) Asupra iosefinismului vezi Hergenröther, Kirchengeschichte III, 1886, pag. 494 sq.

Astfel deci, aceste memorii nu pot fi pe deplin apreciate de cât din punctul de vedere al specificelor vederi politico-bisericești ale iosefinismului, precum și din punctul de vedere al puternicelor tendințe de reformă ce le stăpânesc.

Spleny, Enzenberg și Balș au scris, firește, numai despre aceea ce ei ca reformatori iosefiniști aveau deosebit interes să se știe în Viena la Împăratul. În memoriile lor, deci, în cea mai mare parte sunt *părțile cele slabe ale vietei bisericicești* acelea, care capătă relief.

Istoricii germani, la rândul lor, întrebuintează însă aceste memorii ca și când ele n'ar dà atențione și preferință cu deosebire părților celor slabe; ei le folosesc ca izvoare ce ar oglindî totalitatea vietei bisericei din Bucovina, scăpând din vedere și faptul că sub înrăurirea iosefinistă și unele părți bune au fost considerate ca rele. Ce e drept, aceste memorii prezintă evenimentele, despre cari raportează, dintr'odată, direct, într'un tablou gata și încă și în limba germană, și noi înțelegem ispita istoricilor, când au descoperit aceste memorii în arhivele vieneze, de a întrebuită numai și numai aceste rapoarte la fixarea stării bisericei Bucovinei de pe timpul ocupației austriace. Resturile istorice și documentele dau numai în anumite privințe informații imediate, directe, pe de-a gata, despre acele fapte și evenimente a căror urmă o reprezintă. Si diversele și complicatele concluziuni cari trebuesc deduse dela existența și felul resturilor, la întâmplările și motivele din cari sunt născute, le poate face numai acela care cunoaște limba și cultura română, în cele mai fine și adânci cîte. Iar istoricii germani nu le cunosc. Se poate explică deci scăderea, greșală, din partea acestor cercetători, cari au scăpat din vedere marginea în care este permis a se folosi în știință, de aceste memorii. Desigur ceva din considerabila literatură istorică bisericească română le-a ajuns la cunoștință: ei admit că reforma lui Constantin Mavrocordat a îndreptat puțin lucrurile în biserică, a adus la ființă școale în Rădăuți, Suceava și Putna, «unde pe atunci se împărtășia un învățământ drept că foarte restrâns»¹⁾, însă aceasta nu le-a putut smulge altă judecată decât: starea Bisericei Bucovinei pe vre-

1) *Kaindl, Kaiser Josef II. etc.*, pag. 16.

mea ocupațiunei austriace era o stare nemângâiată, o stare de desnădăjduire¹⁾.

Această judecată, deși s'ar păre că nu e falsă, însă este, precum am văzut, numai decât unilaterală.

* * *

Istoricii români, și ei, nu pot scăpa cu desăvârșire de reproșul unui procedeu nemetodic și al unei neîndestulătoare cunoștințe de cauză: unul din ei — și nu cel mai mic — a avut memoriile lui Enzenberg chiar sub ochi, și totuș nu le-a văzut. Ei voesc să cunoască și să judece starea bisericească a Bucovinei, de pe timpul ocupațiunei austriace, independent de isvoarele istorisitoare ale bărbaților de stat austriaci, și au pus toată însemnatatea pe *rămășițele faptelor istorice înseși*. Fără îndoială, cel mai important material istoric este acela pe care îl oferă rămășițele istorice ca izvoare originale și cari nu se pot falsifica. Însă întrebăm: oare inscripțiile, însemnările și alte monumente nu se fac ele tocmai pentru *eternizarea și glorificarea evenimentelor mari și frumoase ale istoriei?* Oare ceeace e rușinos și nedemn nu se acopere și nu se ascunde cu grija, chiar de contemporani? Prin urmare, cele mari, cele bune și cele frumoase, oare nu se păstrează ele prin noianul vremilor până în zilele noastre mai lesne decât cele urâte și rușinoase?

O reconstruire a vremurilor bisericești îndepărtate, clădită numai pe rămășițele istorice, întotdeauna și în tot locul va scoate la lumină mai ales felurile părți luminoase, și acest lucru îl fac și lucrările istoricilor români asupra vieței bisericii românești.

Istoricii români, ce-i drept, presimt adevărul și, ici colo aruncă câte un cuvânt care ridică vălul; ei amintesc pe alocuarea, învelit și sficioas, despre «*biserica plină de păcate*»;²⁾ ei nu voesc însă să iasă cu adevărul întreg. Aceasta ei o fac desigur din iubire către biserica românească, pe care ei că fii mulțumitori, o îmbrățișează cu tot focul dragostei lor, și la care ei își înalță privirile ca la marea binefăcătoare a neamului, ca la purtătoarea faciei adevărătei culturi românești, ca la dă-

1) *Ibidem*, pag. 11 sq.: „trostlose Verhältnisse”; *Zieglauer*, I, pag. 49: „Das Gemälde... tragt... einen teilweise erscherckenden Charakter”.

2) *Iorga*, II, p. 176.

tătoarea de lumină cerească și de grație divină. Așă fiind, pe ei nu-i lasă inima să spue verde că pe vremea ocupațiuniei austriace, în urma înrăurirei fanariote, era înrădăcinată în Biserica Bucovinei, ca și în cea a Moldovei întregi, — în ciuda mișcării de renaștere din Putna etc., și în luptă cu ea — o grea corupție de descompunere a vieței bisericești, corupție ale cărei efecte se resimt până astăzi.

Dar oare această procedură constituie ea adeverata dragoste pentru biserică? Noi credem și susținem că dimpotrivă. Procedeul istoricilor români, în primul rând, poate sdruncină încrederea și în cele bune și frumoase pe care le spun ei despre biserică, iar, în al doilea rând, promovează ideea, eronată și hulitoare, că abuzurile și neajunsurile netăgăduibile din biserică, ar porni dela însăși biserică, că ar fi inerente ființei bisericei. De aceste abuzuri și neajunsuri însă nu trebuie făcută responsabilă biserică în ea însăși, ci personalitățile bisericești, nepătrunse de idealurile creștine, precum și mediul social și cultural nenorocit, în care ele trăesc și pe care Biserică încă nu l-a putut biruia și preface.

Cu sistemul istoricilor români nu poți spune complet adeverul care măntuește, ci, indirect lași liber curs neadeverului, care omoară. Tocmai adeverata dragoste pentru Biserică impune istoricilor bisericești să judece toate neajunsurile din Biserică cu aceeaș asprime cu care încești principiile eterne ale Bisericii le judecă¹⁾.

Așă dar, nici istoricii germani, nici cei români, n'au fost în stare să urmărească cu sărăcina trebuincioasă momentele nesimpaticе, opuse punctului lor de vedere, și să le cântărească după merit. Astfel, ei ne-au prezentat numai *felurite părți și culori ale unui și acelaș tablou întreg*. Unii au scos în evidență mai mult umbrele, ceilalți mai mult luminele.

Într'o vreme sfâșiată, plină de spirit de partid, ei cu toții scriu cu o anumită, mai mult sau mai puțin conștie, intenție, unii glorificând, ceilalți acuzând. *O expunere cu desăvârșire obiec-*

1) Mai ales păr. Dan, scrie despre biserică noastră luptătoare „cu siguranță și mandrie națională” („Mănăstirea și com. Putna”, p. 153 sq.) ca despre cea triumfătoare din cer. Oare să aibă Biserică noastră în adever așă de mare teamă de deplinul adever?

tivă, care să se bazeze pe observarea cumpătată și trează a oamenilor interesați numai pentru adevăr, cere o mare măsură de stăpânire de sine. Istoricii de până acum însă, înzestrați cu puternice porniri subiective, precum erau, nici nu s-au gândit să-și înfrâneze individualitatea lor; ei au reprodus impresiunile primite dela evenimentele istorice, cu întreaga explozie a forței și cu toată bucuria sentimentului.

Însă, oricât de puțin corespunde acest procedeu datoriei celei mai severe științe istorice, — *energica reprezentare a unui punct de vedere unilateral și subiectiv este, și ea, în sine un mare și netăgăduit merit*. Prin aceasta se scot la lumină evenimente și puncte de vedere care până atunci, cu unilateralitatea opusă, au fost nesocotite sau trecute cu vederea. Odată ce punctele de vedere opuse în istoria bisericei bucovinene pe timpul ocupației austriace și-au aflat expresia lor, apoi în cele din urmă se va ajunge în concepția cercetătorilor viitori la o împăcare, la o nivelare, în sensul adevărului de mijloc ca semn al păcii, în vîrtejul luptelor din lumea istoriei noastre. Mai mult nici nu se poate pretinde dela oameni, căci adevărul absolut ei nu-l pot vedea: aceasta numai Dumnezeu o poate.

Bieții istorici, și ei sunt oameni, cari în virtutea firei lor oscilează între putere și slăbiciune.

Concepțiunea istorică obiectivă pentru care pledăm cu toată căldura ființei noastre cu privire la judecarea stărei adevărate a bisericei bucovinene pe timpul ocupației austriace, ne pune în față oglinda realei stări de lucruri.

Situatiunea nu eră nici aşă de nemângâiată cum o zugrăvesc istoricii germani, nici aşă de fericită cum o descriu istoricii români. Ea eră, ca totdeauna în împărăția lui Dumnezeu pe pământ, o amestecătură de bune și de rele, de virtuți și de slăbiciuni. Virtuțile erau acelea asupra căroră insistă istoricii români, slăbiciunile erau acelea pe cari le-au scos în evidență istoricii germani. Duhul omorâtor al fanariotismului se luptă cu curentul mai nou de Renaștere bisericească, curent autohton, național, curățitor de păcate și însuflețit pentru luminarea clerului și a poporului.

Spre a zugrăvi întreaga stare adevărată, rezultată din această luptă, trebuie să din nou cântărite toate elementele constatare unilateral și subiectiv de cele două grupe de istorici: tre-

buește clădită din nou știința istorică a epocii acesteia. Trebuie să schimbăm rezultatele muncii unor învățați a căror autoritate stăpânește ca o vrajă conștiințele contemporanilor, analiza trebuie să fie făcută cu deosebită grijă și în cele mai mici amănunțimi; ea trece nu numai peste cadrele discursului de față, dar și peste marginile lecțiilor dintr'un an, căci doară e vorba de istoria întregei biserici române, ca temelie a istoriei bisericii bucovinene.

* * *

Chiar și numai această constatare generală, a cărei îndrepătărire trebuie să o recunoască oricine, după cele ce am arătat, ne dă posibilitatea să judecăm și asupra reformei bisericești a Împăratului Iosif II, altfel de cum au judecat istoricii de până acum. Această reformă este codificată în «Planul de regulare»¹⁾, care-i fundamentalul de drept încă până astăzi al bisericii noastre. Ca și asupra stării bisericii noastre înainte de reformă, astfel și despre această reformă și norma ei legală, istoricii reprezintă două extreme.

Istoricii germani consideră «Planul de regulare» ca având «cea mai mare însemnatate», firește, pozitivă pentru istoria bisericii noastre²⁾, și răposatul profesor de teologie Isidor Onciu interpretează de minune sentimentele lor: «Prin Planul regulativ, această magna charta a bisericii noastre, prin care se deplinește crearea și menirea Fondului religionar, s'au pus temelia cea mai puternică pentru existența și dezvoltarea Bisericii ortodoxe în Bucovina. Toate condițiunile pentru progresul ei au fost date, rezultatele deci au atârnat și atârnă numai dela aceia, ce se folosesc de binefacerile instituției acestei grandioase. Prin Înalta sa înțelepciune și prevedere ageră, feericul Impărat Iosif al II-lea la toate popoarele imperiului și-au

1) Publicat în „Normalien der Bukowinaer gr.-or. Diözese” von M. Calinescu, I, 1887.

2) Ziegler, Geschichtliche Bilder, VIII, pag. 179 sq., care consacră aproape întreg tomul acesta genezei complicate a „Planului”, reproducând proiectul lui Enzenberg și al biouroului său, proiectul lui Dositeiu și al arhimandritului Földvari, proiectul consiliului aulic de răsboiu, ieșit din fuzionarea celor două proiecte dintâi și sanctionat apoi, după schimbări și modificări, de Impăratul Iosif II.

asigurat amintire neperitoare; cu privire la biserica ortodoxă a Bucovinei însă: *monumentum sibi posuit, aere perennius*¹⁾.

La rândul lor, *istoricii români* privesc la reforma iosefină ca la *cea mai mare nenorocire din căte au lovit biserică noastră*. Fruntașul acestui grup de cercetători, tratând asupra chestiunii acesteia zice: «*Austria ruinase prestigiul, valoarea culturală și națională a Bisericii românești din Bucovina*²⁾».

Deci iarăș opiniuni și convingeri științifice contrarii, ca și relativ la starea lucrurilor bisericești de pe vremea ocupării, numai că aici rolurile sunt schimbate: acumă istoricii germani, după naționalitate sau după cultură, binevoesc a-i face pe apărătorii și apologetii, iar cei români pe acuzatorii.

Desigur, bărbații plini de mândră dragoste către biserica neamului lor și către temeliile ei apostolice și canonice vor avea în totdeauna amintire dureroasă despre nedreptatea făcută de Guvernul austriac iosefin biserică noastre, subjugând-o în mod nedemn, vătămând sentimentul religios ca și dreptul canonic în mod egal de brusc, — ei vor avea pururea chiar dorința de a se răs bună asupra Austriei, stigmatizând-o în istorie; ei vor glorifică desperata luptă a bisericii noastre cu inovațiunile iosefiniste, vor eterniză numele clericilor, «cari fură judecați în Consistorii și surghiuniți, după destituire, în alte mănăstiri sau zvârliți peste hotare»³⁾). Dar oare este cu cale a tăgădui, că reformele iosefiniste, oricât de mult ar fi fost ele realizate cu silnice mijloace, urmăreau și intenții bune și nobile?⁴⁾). Ce vederi au istoricii români despre Dumnezeu, dacă nu voesc să știe, că, în planul eternei lui ordine morale, până și răul se răstoarnă spre bine?...

Economia, regula și controlul, introduse de Guvernul aus-

1) „Fondul religionar”, 1891, pag. 134.

2) Iorga, „Istoria bisericii românești”, II, pag. 174 sq.: cf. Dobrescu, „Istoria bisericii române”, 1912, pag. 160: „Ajuns episcop, prin favoarea guvernului, el (Danil Vlahovici) nu făcă nimic pentru ridicarea bisericii din starea de inapoiere, în care o aruncase guvernul austriac, care ruină prestigiul, nimici valoarea culturală și națională a bisericii din Bucovina”.

3) Iorga, pag. 178.

4) Vezi mai ales lungile pasaje mișcătoare din Planul de regulare, pasaje ce tind să înlocui evlavia lipsită de inițiativă și de viață, prin o religie spirituală, internă, adâncă, stăpânitoare de suflete — și conferă și notele noastre din „Epistolele pastorale ale Episcopilor nostri”, „Candela”, 1911, numărul 12, pag. 639 sq.

triac în administrarea averilor bisericești, commasarea moșilor mănăstirești și episcopale într'o singură avere mare, condusă în spirit unitar și administrată în mod rational, a creat Fondul religionar care desvoltându-se în cursul vremei, deși beneficiază de el și amplioați streini de legea noastră, a devenit totuș o marează instituție bisericească, care constituie și astăzi temelia solidă materială a bisericei. De aci a ieșit putința ca în locul întunecoaselor bisericiute de lemn de odinioară să se înalțe, prin satele noastre, falnice locașuri dumnezeești, zidite de piatră. Tot de aci a fost dată putința ca clerul nostru să fie în mod progresiv înzestrat cu salarii mai bune decât clerul oricărei biserici orientale, ca, apoi, să avem institute de creștere clericală, care culminează în Facultatea noastră de teologie, apreciată în toată lumea ortodoxă etc.¹⁾). Aceeaș reformă iosefină, în locul confuziei de odinioară, în ce privește organizația internă a bisericei, a stabilit, chiar aşă precum afirmă istoricii germani, hotarele parohiilor, protopresbiterelor, punând ordine și orânduială mai multă decât cum era mai înainte. Analiza s'ar putea prelungi și asupra altor elemente, dar acum timpul ne impune să ne oprim aici.

Adevărul este că, chiar făcând abstracție de mijloacele de silă cu care reforma iosefină a fost impusă, ea nu poate fi întru totul apărată înaintea forului istoriei bisericești, cum o fac istoricii germani, întrucât a nimicit numeroase elemente sănătoase ale vieții de mai înainte, neînlocuindu-le prin altele, asemenea de potrivite sufletului creștinilor și clericilor români bucovineni. Ea a nimicit bunăoară sănătoasa, curata și sfânta mișcare de nouă vieată călugărească, chiar aşă cum o susține *Iorga*, ba a nimicit pentru totdeauna monahismul și mânăstirile în Bucovina. Mai avem călugări până astăzi, dar călugărie nu prea este în mânăstirile din Bucovina. Legile politice bisericești cu caracter de legi de cazarmă ale Împăratului Iosif II, ce e drept au pus

1) Relativ la toate acestea *Isidor Onciu* se exprimă astfel: „cu adevărat monument mai trainic decât granitul și bronzul e Fondul religionar, creațiunea a înaltei înțelepciuni și a iubirii de dreptate a glorioșilor Impărați ai Austriei. Înțelepciunea și dreptatea împăratească și-a dat mâna cu generozitatea ctitorilor, după cuvintele Scripturii că: „îndurarea și adevăratul său întâmpinat, dreptatea și pacea său sărutat”. Numele Împăraților noștri și ale fericiților ctitori sunt în acest monument și cu atât mai mult în inimile credincioșilor bisericii noastre sculptate cu litere neșterse” (Fondul religionar, pag. 349).

zăgaz exceselor călugărilor răi, dar ele au omorît, se pare că pentru totdeauna, și avântul și putința de ridicare a celor buni. Ceeace pentru cei răi a fost sare, pentru cei buni a devenit piatră. E salutară încarcerarea celor răi, dar zelul apostolic are trebuință de sfânta atmosferă a libertăței.

Analiza s-ar putea prelungi, și în acest sens, asupra tuturor elementelor de viață nouă bisericească, în legătură cu reforma iosefină, și cu deosebire în privința școlilor și a autonomiei bisericești, dar timpul ne împiedică de a o face aici și acum.

Iubirea de adevăr ne sălăște a recunoaște că istoricii germani lasă a se înțelege, cel puțin printre șire, că reforma iosefină ar avea și părți slabe precum și istoricii români, că aceeaș reformă ar avea și părți bune. *Zieglauer*¹⁾ accentuează, cel puțin relativ la proiectul de reformă al lui Enzenberg și al sfetnicilor lui, că acesta, cu toată năzuința onestă a autorilor săi de a aduce în armonie interesele Bisericii cu cele ale Statului, are și o parte umbroasă, «anume că dreptul suveran de supraveghere cea mai înaltă a Statului nu arare ori se preface într'o sistemă de tutelă», explicând aceasta, foarte just, drept consecvență a ideii omnipotenței Statului, de care eră pătruns nu numai Guvernul iosefin, ci și toate celealte state ale occidentului în vremile acelea și care ideie eră una din ideile dominante ale «epocei de liberă cugetare». Iar *Iorga*²⁾ admite la Enzenberg cel puțin convinerea morală «că, prin decretele și execuțiile sale, e în stare a reformă o Biserică plină de păcate, ceeace se potriveă, altminterea, cu întregul sistem de guvern anti-clerical al lui Iosif al II-lea». Ba s-ar păreă, că acesta ar avea o ușoară umbră de recunoștință cel puțin pentru «contabilitatea și statistica, regularitatea, precizia» intenționată de reformă, însă ce folos de acest sentiment, dacă instituțiile de mai sus «trebuiau să iâ locul, *în toate*, vechilor datine (!) și canoanelor imutabile».

Sunt la istoricii de până acum și germani de observațiuine cu adevărat istorică, obiectivă, însă greșala idealizării la unii și greșala vederii în negru la ceilalți amenință să înădușe și să omoare acești germani.

Între istorie și poezie sunt hotare despărțitoare, însă iubi-

1) *Geschichtliche Bilder*, VIII, pag. 100.

2) *Istoria bisericii românești*, II, pag. 176.

rea de sine a Germanilor și durerea Românilor ortodocși sunt pe cale a le trece și sfârșâmă.

Aplicarea metodului, pe care-l reprezentăm, ne duce deci, și cu privire la judecarea reformei iosefine, la alte rezultate, de cât cele câștigate de istorică de până acum. Spre a impune rezultatele noastre, față de autoritatea mare a istoricilor de până acum, trebuie iarăș, ca și la problema despre starea bisericească, de pe timpul ocupațiunii austriace, studiate și cântărite din nou, cu deosebită atenționă și minuțiozitate, toate detaliile.

În această analiză trebuie să se ție seama, pe deoarete, de elementele nobile, cari existau pe atunci, în ciuda a toată corupțiunea, în Biserica Bucovinei, și cari, din cea mai proprie a lor inițiativă, se străduiau să realizeze îmbunătățirea vieței noastre bisericești; iar pe de altă parte și de destrămarea fanariotă din Biserică, de tâmpirea și indolența poporului, lucruri cari au îmboldit pe austriaci la reformă. Trebuesc privite în față pe de oparte încălcarea sfintelor drepturi de autonomie ale Bisericii noastre, supunerea ei absolută sub suveranitatea nemărginită, omnipotentă a Statului contra canoanelor și ființei Bisericii, pe de altă parte favorizarea bisericei în organizațiunea ei internă, și îmboldirea la o activitate nouă, curată și, mai ales, bine organizată.

Curentul sănătos, național al lui Iacov Putneanu și Vartolomei Măzăreanu s'a refugiat în Moldova că și mișcarea de renăștere călugărească a «paisianismului» dintr'o exagerată frică de catolicizare silnică, prin austriacii despotici; însă, golul produs de această refugiere precipitată, după voia lui Dumnezeu, fu umplut de un curent, care, deși eră provenitor dela Austria catolică, deși eră curent strein și nu intru toate potrivit sufletului creștinilor și clericiilor bucovineni, a fost totuș un curent, în ființă, sănătos și el.

Numai ținând seamă de toate acestea, numai cântărindu-le pe toate cu nepărtinire se va ajunge, relativ la reforma iosefină, la o judecată obiectivă, vrednică de cerințele istoriei adevărate și liniștitore de conștiințe.

Întrucât ne privește pe noi, să ne silim a ne găsi fericirea vieții făcându-ne aceasta nobilă și sfântă datorie.

Precum starea bisericei bucovinene, aflată de ocupația austriacă n'a fost nici bună cu desăvârșire, nici rea în toate privințele; precum nici reforma iosefină, oricât de mult ar fi lăudată de unii sau criticată de alții, nu poate fi socotită nici desăvârșit bună, nici absolut rea; astfel și *în privința roadelor produse de această reformă* în cursul erei austriace nu se poate pronunță altă judecată din punctul de vedere al istoriei obiective.

Istoricii însă sunt, cu opiniunile lor, și *în privința acestui «progres»* *în opoziție unii cu alții*. Ziegler, ca aderent al culturii și progresului apusean, îndurerat de amintirea posomorită a zilelor și împrejurărilor descrise de idolul său Enzenberg, e pe deplin mângăiat de priveliștea strălucită ce o oferă atât prezentul nemijlocit, cât și modul cum s'au desvoltat împrejurările de mai bine de jumătate de veac, în biserică Bucovinei: «Ce distanță față cu vremurile despre care istorisește Enzenberg, când vedem, cum provincia bisericească este în toate părțile bine regulată și excelent organizată, cum întregul cler chemat la pastorie și învățământ, a primit și primește cultură academică și intră în cercurile culturii occidentale! Ce progrese se manifestă în cultivarea spiritelor și în legislația bisericească și cum a fost îndreptată desvoltarea spirituală spre drumurile occidentului!»¹⁾.

Iar Iorga, ca naționalist român și fervent admirator al bisericei și culturii române, încântat de tabloul luminos, pe care i se pare a-l înfățișă viața bisericei bucovinene, de pe vremea ocupației austriace, și plin de pornire, cum e, împotriva reformei iosefine, îmbrăcă în haină cernită și evoluția dela această reformă încoace: «Bunul episcop Isaia Bălășescu, născut în Putna și crescut în școala de mănăstire de acolo... făcând în adevară un «Institut teologic» la Cernăuți și un «seminariu» superior..., dar nu știu să-i insufle acel pronunțat spirit național care a făcut mărirea Seminariului moldovenesc din Socola. Iar urmașul său, Eugeniu Hacman (n. 1793)... student la Viena, unde învăță românește pe viitorul Împărat Ferdinand,... și, la patruzeci și ceva de ani, episcop în locul simplului său predecesor, a fost un organizator de școli românești cu caracter confesional — ca în Ungaria, — un Român militant, care a introdus limba sa în locul celei latinești în școala cea înaltă de teologie. Dar nu poate fi vorba de un rol al lui, care să se poată compară cu acel jucat

1) Geschichtliche Bilder, I, 1893, pag. 60 sq.

de fruntașii generației patriotice a clerului din Principate, și mai ales din Moldova. Iar, cât despre politica pe care a urmat-o în organizarea bisericească a Românilor din monarhia vecină, aiurea se cuvine a o înfățișă și a o judecă din punctul de vedere național, permanent și ireductibil, — căci de un punct de vedere canonic ortodox nu se poate vorbi la niște episcopi cari dela început până la sfârșit au mers după indicațiile Statului¹⁾. Și, scriind despre ultima fază a bisericii bucovinene, zice: «Biserica metropolitană bucovineană... trebuia să se învârtă într'un cerc strâns, fără să poată atinge, supt paza neobosită a guvernului, vreuna din chestiile mari care o așteptau: soarta fondului religiонар, administrat de străini în spirit străin și pentru străini; chestia sinodului mixt, dorit mai mult pentru vanitate sau pentru egoiste scopuri de partid de către laici; chestia pretențiilor neamului rusesc, care, înmulțit în țară prin vagabondagiu, reclamă pentru sine, dacă nu încă toată dieceza, măcar o parte din ea, sau o nouă eparhie — pe această bucătică de pământ, — cu jumătate din averile dăruite de Domnii și boierii Moldovei românești²⁾.

Deci, precum se vede, iarăș opiniuni dintre cele mai contrarii !

De sigur, biserică noastră, îndreptată odată pe drumurile măreței culturi occidentale, dela reforma iosefină încoace, sub influența crescândă a acestei culturi, prin îngrijirea Habsburgilor, prin inteligența organelor de Stat însărcinate cu administrarea țărei și prin alesele virtuți ale arhiereilor, a făcut în privința organizației și ordinii interne bisericești, cu toată biurocracia prea excesivă introdusă la noi, în privința culturei clericale, — cu tot formalismul sec și nimicitor de originalitate, — în privința artei bisericești — cu toată critica ce o merită pentru că nu ține seamă de tradiția bisericei noastre, — fără îndoială progres pe care numai cei orbiți de anumite tendințe îl pot căgădui. Dar care istoric conștient de datoria fundamentală a istoriei, adică de datoria de a spune purul adevăr, va fi aşa de lipsit de caracter ca să nu spue că, în legătură cu liniile de progres deja schițate în biserică noastră, nu s-ar manifesta și linii de regres? Care istoric obiectiv poate să nesocotească necazurile

1) Istoria bisericii românești, II, pag. 264 sq.

2) *Ibidem*, pag. 304 sq.

principiuite bisericii noastre de politica bisericească a Guvernului austriac, mai ales pe vremurile alipirii ţării noastre de Galați catolică și fanatică, fanatică în urma dezastrelor suferite de catholicism în Rusia ?¹⁾.

Istoricii germani și eterodocși nu văd, sau nu voesc să vadă, acest lucru; ei au, firește, cel mai viu interes numai pentru împrejurarea că Biserica Bucovinei a venit, în era austriacă, în contact tot mai strâns cu strălucita cultură apusană. Față de această cultură ei nu voesc să ţie seamă întru nimic de păgubitoarea înrăurire a duhului occidentalului celui de altă credință și strein nouă și după tradiție. Duhul cultural apusean, în fință anticreștin și antibisericesc, a cuprins inteligența noastră, pătrunde mereu în școală și știință, își deschide porți largi de intrare și în mijlocul massei poporului, bate cu asaltul său liberal sau democrat și la ușile sanctuarului intern al bisericei noastre, ne-a amestecat clerul în politica de partide, ne-a stigmatizat monahismul drept anomalie și anacronism, a frustrat biserică noastră de poziția ei decisivă în domeniul culturii și ne-a adus ucișătoarele lupte naționale dintre frații de același credință, iar în locul vechei destrămări fanariotice orientale, rafinata și diabolica destrămare occidentală. Iată «programul» care se încearcă să răstoarne tot ce e vechiu și căruia puternicii zilei ar voi să-i supună tot mai mult biserică lui Dumnezeu, nerecunoscând marea adevară că progres adevărat pentru noi nu poate fi decât ceea ce se află în deplină consonanță cu principiile eterne ale creștinismului ortodox.

Istoricii germani scot în relief, ca o mare binefacere, ridicarea episcopiei Bucovinei la rangul de mitropolie, — anexându-i-se și biserică din Dalmăția, și devenind autocefală. Cu privire la aceasta ei însă nu vor să ţie în seamă că de fapt întreruperea relațiilor organice normale dintre biserică noastră și celelalte biserici ortodoxe române, slavone și grecești, întrerupere realizată prin declararea bisericei noastre de autocefală, a izolat-o de lumea ortodoxă. Unde sunt vremile de comunicație vie și intensivă dintre biserică noastră și bisericile vecine, când,

1) Sunt subiective, dar totuș cuprind o parte de adevăr și reale respective ieșite din penele marilor *Eudoxie Hurmuzaki* (*Promemoria zur Bukowinaer Landespetition vom Jahre 1848*) și *Silvestru Morar* (*Apologie der orthodoxen gr.-or. Kirche der Bucovina*, pag. 2 sq.).

ajungând biserica rușilor în situație extrem de critică, biserica Moldovei îi dete ca salvator pe Mitropolitul Petru Movilă, căpătând, apoi, în împrejurări grele, aşa zicând drept despăgubire, ajutorul lui Paisie Velicicovschi? Nu pot ajunge bisericile orientale particulare la înălțimea chemărei lor fără de o intimă legătură între ele, legătură în scopul unei împrumutări reciproce de puteri și în scopul unei comune și unitare munci pentru ortodoxie !

• Astfel procedează istoricii germani, și la fel și cei români, numai că aceștia pornesc dela un punct de vedere opus celui german.

Nu e astăzi locul și timpul de a intră în analiza amănunțită a tuturor chestiunilor relative la evoluția bisericei dela reforma iosefină încocace, dar în toate chestiunile mari și mici, ale acestei evoluții, observăm, ca și în chestiunile reformei iosefine, și în cele ale stării bisericești aflate de Austria în Bucovina, la istorică de până acum acelaș procedeu, nemetodic din punctul de vedere al istoriei adevărate.

Oamenii înclină la radicalism: ei iubesc cu exces, ei urăsc cu exces.

Iar *contrarietatea* în rezultatele cercetărilor istoricilor de până acum, constituie, precum se vede, mai ales întrucât se raportă ea la cele trei chestiuni capitale, de cari ne-am ocupat — *o mare piatră a scandalei* pentru toți prietenii istoriei bisericii noastre, pentru toți aceia cari doresc, prin studii istorice bisericești, să-și procure bucurie superioară și să contribue la împrospătarea vieții bisericii, căreia îi servesc sau aparțin. Această piatră de scandal nu trebuie să mai rămână și de aici înainte în mijlocul drumului vieții noastre spre a răni conștiințele, spre a nimici și restul credinței în știința istoriei bisericii noastre! Triumfeze credința fermă în istoria bisericii !

Ca să nu ni se impune și nouă neobiectivitatea, pe care o combatem cu toată tăria sufletului nostru, ca pe cea mai mare neracire a istoriei bisericii noastre, suntem datori să recunoaștem din nou, că diferențele grupe de istorici au presimțit, în lucrările lor, calea adevăratului metod istoric, au presimțit-o, precum în scrutarea stării bisericești de pe vremea ocupațiunii

austriace și a reformei iosefine, croitoare de drumuri nouă, astfel și la scrutarea vremilor dela această reformă încoaace.

Zieglauer¹⁾ deplângere, secundat și de Kaindl²⁾, urmările nefaste ale epitropisirei școalelor naționale prin Consistorul romano-catolic de Lemberg, dar ce folos, dacă ei de altfel, cufundă toată istoria mai nouă a bisericii noastre în intensive colori de aur. Iorga are cel puțin pentru Mitropolitul Silvestru, pentru «bunul spirit românesc de care eră însuflațit», o «exceptională» simpatie, dar ce folos, dacă de altfel pictează, cu expresii întunecoase și scufundate în cele mai negre cerneli, un tablou aşa de posomorit, încât nu mai poți pricepe, de unde mai are biserică noastră puterea de a se mențineă în extraordinar de complicatele ei necazuri!

Simțirea aceasta vagă, instinctivă a istoricilor de până acum, de a atinge și lucrurile nesimpaticе punctului lor de vedere, trebuie să se prefacă în conștiință deplină, și atunci rezultatele cercetărilor istorice vor fi dintre cele mai surprinzătoare și foioasele lor dintre cel mai mari.

Atunci se va ști, spre exemplu, că Dositeiu Herăscu, ultimul episcop de Rădăuți și cel dintâi de Cernăuți, «fiul de boerinaș», cel cu «turnul fără proporții» chiar de nu a fost în totdeauna la înălțimea chemărei unui arhieeu ortodox, conștient de demnitatea și drepturile sale, apoi totuș, «în cele mai grele împrejurări»³⁾, — la alcătuirea Planului de regulare și la constituirea Fondului — a isbutit, plângând și săngerând, să smulgă, pentru Biserică, din mâinile atot puternicului Guvern absolutist, drepturi pe care pe atunci nici puternica biserică romano-catolică nu le-a putut smulge pentru ea.

Atunci se va ști, că, precum oamenii, în domeniul vieței culturale, nu progresează doară în toate privințele în mod egal și proporțional, ba dau, în unele privințe, chiar și înapoi, astfel și Biserică noastră, dela reforma iosefină încoaace, oferă și progrese și regrese parțiale, și virtuți și imperfecțiuni, toate într'o anumită măsură, care se poate fixă.

Bunăoară, în privința cultului bisericesc a stagnat. În pri-

1) „Die österr.-ung. Monarchie in Wort und Bild — Band Bukowina”, 1899.

2) „Geschichte der Bukowina”, III.

3) Wickenhauser, Geschishte der Klöster Humor etc.; pag. 238.

vință autonomiei bisericești, zdrobită sub grelele încalcări ale Guvernului iosefinist, a progresat dela anul libertăței 1848 încoace, ceva, — dar, în ciuda sforțărilor făcute, e încă departe de idealul său. În privința culturii clerului, a institutelor de creștere, în privința situațiunii materiale a Bisericii și clerului a făcut un progres sănătos și este, cu drept cuvânt, invidiată de bisericile ortodoxe vecine. În privința autocefaliei a trecut chiar peste măsura cuvenită, și acest exces de progres se răzbună asupra noastră, ca toate excesele. În privința monahismului, care e columna oricărei biserici creștine, în privința relațiilor cu confesiunile eterodoxe și cu cultura lumească stă însă astăzi mai prejos chiar decât în vremurile moldoveniști.

Într'un sir de linii ce formează între ele zigzaguri, cu schimbări dese și alternative, se desfășoară toată viața omenească și astfel s'a desvoltat și viața bisericească a țărei noastre.

Atunci se va înțelege că și celelalte chestii mari, cari bat la poarta vremurilor noastre, au tot câte două fețe. Congresul bisericesc al românilor ortodocși din Ardeal și Ungaria și de a cărui nerealizare la noi se plâng *Iorga și Dobrescu*, oferă avantaje naționale, dar neconformitatea lui cu rânduile bisericești canonicе perfecte¹⁾, ingerența foarte mare a elementului laic, încă și nepregătit pentru întocmirile liberale protestante din apus, ne temem că va submină autoritatea ierarhiei și va demoraliza poporul, cum l-a demoralizat la Sârbii din Ungaria.

Chestia ruteană are o parte națională, de care într'adevăr trebuie să ținem seamă, pe baza sfintelor și strămoșeștilor noastre drepturi istorice; dar ea are și o parte bisericească, creștină, pe care istoricii laici cu greu o vor înțelege, chiar dacă n'ar fi înzestrați cu porniri subiective.

Atunci se va înțelege că până și relațiile cele mai dure-roase în care a trebuit să intre biserica noastră, în era austriacă, relațiile cu un Stat despotic și cu Biserica romano-catolică, au avut, în ciuda pagubelor aduse, și multe urmări folositoare pentru Biserica noastră.

Atunci se va aprinde un foc care va mistuți cu limbile sale prejudiciile ce apasă greu asupra sufletelor noastre și întunecă gândirile minților noastre.

1) *Eusebie Popovici*, Studiu pregătitor pentru întâiul congres bisericesc etc., 1880, pag. 18 sq.

Atunci piatra scandalei va fi înlăturată și adevărul se va cunoaște întreg și ne va măntuia, după vorba sf. Evangheliei!

Dar, acum, în această oră solemnă, ce vom mai zice despre opera dascălilor vechi ai istoriei bisericii noastre?

Metodul mai nou, îmbrățișat de noi, duce la alte rezultate decât ale lor. Dar am putea ajunge la rezultate obiective, fără subiectivele combinaționi ingenoase, fără multele analize subtile, fără rezultatele pe deplin asigurate ale muncii uriașe a reprezentanților de până acum ai istoriei bisericii noastre?

De sigur, istoricului cei noui trebuie să fie plini de recunoștință și de admirație pentru munca, sârguința și răbdarea de fier cu care învățății, și dintr-o parte și din alta, au urmărit curgerea vieții noastre religioase.

De aceea, în clipa aceasta, în fața acestui strălucit auditoriu, mă simt dator să mărturisesc sentimentele mele de cea mai adâncă admirăție și recunoștință atât față de învățății români, cât și de cei germani, cari, fiecare în felul lor, au contribuit la clădirea cetății istoriei bisericii noastre, pe care noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, cu puteri unite, o vom adânci, o vom întări, o vom înălță și o vom încununa.

*Înalt Prea sfîntite,
Prea stimați Domni Profesori,
Iubiți studenți,*

Am arătat metodul după care ar trebui tratată de acum înainte istoria bisericii noastre, care face parte integrantă din datoriile catedrei de istorie bisericească, care mi s'a încredințat ca titular și ale cărei cursuri le inaugurez astăzi.

Am arătat idealul care îmi stă înaintea ochilor, relativ la istoria bisericei țărei noastre.

Problema construirii și complectării istoriei bisericei bucovinene în legătură cu cea română, în afară, și a adâncirei ei înăuntru pretinde însă de aici înainte multă muncă și multă efortare; dar de îndeplinirea acestor cerințe este legată cinstea nu numai a mea, ci și a ascultătorilor mei. Această cinstă pretinde ca istoria bisericei țărei noastre neîncetată să-și largescă orizontul, neîncetată să-și înalte telul, neîncetată să-și agerească și să-și controleze cercetarea pentru ca, în concurență de azi, pe

arena științifică, în fața întregei lumi științifice ea să rămână învingătoare.

Domnilor studenți de naționalitate română și ruteană,

Sper că ați ascultat expunerea mea de astăzi și cu inima. Ați văzut în exemplele tratate de mine că numai mai mulți cercetători la un loc pot pătrunde și judecă, pe deplin, o anumită chestiune. Bine ar fi dacă un singur bărbat, cu puternică voință și dreaptă pricere, ar isprăvī singur lucrul. Însă chiar de s'ar putea isprăvī numai prin doi-trei sau mai mulți își, să ne fie de datorie a ne controlă cercetările în totdeauna aşă de metodic, ca ele să dea *rezultate cât se poate de obiective*.

Cu această hotărîre să ne apropiem cu proaspăt curaj, cu suflet înălțat, cu inimă însuflareată, de studiul istoriei bisericii noastre !

Să adoptăm țelurile ei cu puternică tărie de voință și să ne silim a le aduce la îndeplinire! Să petrecem împreună ceasuri de înălțătoare ocupații în reciprocă ajutorare! Numai din nenumărate pietricele se poate alcătuī un mozaic mare. Să culegem, în Seminarul nostru de istorie bisericăescă, pietricelele de prin documentele mai noi *române, germane și rutene* și din cele mai vechi *grecești, latinești și slavone* și să alcătuim mozaicul!

Să ne adâncim în studiul științific și serios, liniștit și obiectiv, cu adevărat ortodox al bisericei tărei noastre!

Să facem catedra de istorie bisericăescă dela Facultatea noastră, cetate de istorie bisericăescă bucovineană !

Să împreunăm în armonie cu dragostea pentru istoria bisericei noastre naționale și dragostea către istoria bisericăescă universală și să ne adâncim în aceste studii cu cel mai intensiv interes sufletesc !

Atunci vom sta împăcați unii lângă alții, ne vom suț pe munte înalt, ne vom fixa pentru viitor largi și înalte țeluri bisericești, și Biserica noastră se va ridica la înălțimea datoriei care o așteaptă cu dor, de lungă vreme, ca pe credincioasa păstrătoare a credinței drept măritoare de răsărit, pe pământul scump și sfânt al Bucovinei.